

398.91

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ АТРИБУТА В УКРАЇНСЬКИХ
ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Анотація

У статті йдеться про вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках. Аналізується частиномовна специфіка атрибутивних синтаксем, вжитих у прислів'ях і приказках.

Ключові слова: атрибут, атрибутивна синтаксема, частина мови.

Аннотация

В статье говорится о выражении атрибута в украинских пословицах и поговорках. В исследовании анализируются части речи, которые выступают атрибутивными синтаксемами.

Ключевые слова: атрибут, атрибутивная синтаксема, часть речи.

Annotation

The article deals with expression of attribute in Ukrainian sayings and proverbs. In the given investigation the part of speech specificity of attributive syntaxemes is analyzed.

Key words: attribute, attributive syntactic units, part of speech.

Предмети об'єктивної дійсності, які, як відомо, номінуються іменниками, виявляють себе через свої ознаки, якості, властивості. Ознака завжди супроводжує предмет, виступає його атрибутом, предмет же є носієм ознаки. Ознака предмета знаходить вираження в мовних формах, зокрема в окремому класі слів – прикметнику [6, с.107-108].

Заміщення морфологічними категоріями атрибутивної позиції лежить в основі ад'єктивного типу синтаксичної деривації. Некатегоріальне вираження атрибутивних відношень на рівні частин мови представляють іменник

(безприйменникові і прийменниково-відмінкові словоформи); б) дієслово (інфінітив, особові форми), в) прислівник. Атрибутивна функція цих категорій виявляється інакше, ніж у прикметника: атрибутивні відношення вони виражають лише в постпозиції щодо означуваного іменника, тоді як представлена прикметником атрибутивність тільки постпозитивна [4, с. 182].

Вивченню атрибутивних синтаксем присвячено праці таких лінгвістів, як І.Р. Вихованець [2], [3], [4] та К.Ф. Шульжук [9]. Ними проаналізована частиномовна особливість аналізованих мовних одиниць. Проте в працях цих науковців відсутнє детальне опрацювання атрибутивних синтаксем.

Колоритно атрибут функціонує в українських прислів'ях і приказках, оскільки ця неоціненна скарбниця народної мудрості відображає багатогранність життя, побуту, звичаїв народу, його історію і мораль. Проте його вивчення не знайшло свого вивчення. Тому обрана нами тема дослідження досить актуальна.

Мета роботи полягає в детальному аналізі вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках. Завдання роботи: 1) дослідити типову репрезентацію атрибута; 2) проаналізувати некатегоріальне вираження атрибутивних відношень.

Типовим репрезентатором атрибута виступає прикметник – частина мови з атрибутивною та предикативною функціями, яка має категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета, вираженої синтаксичними категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності, нечленності [5, с. 89].

Під ознакою розуміють властивість, якість, відношення явища, якими характеризується предмет. Ознаками можуть виступати: колір: *Його зуби білі, а сумління чорне*; смак: *Любиш губи солодкі, люби і гіркі*; розмір: *Ящірка маленька, та зуби гострі*; внутрішні (психологічні) риси людини: *Лихий чоловік, що хвороба: усе запакостить*; зовнішні риси людини чи тварини: *Не той гарний, що гарний, а той, що діло робить*; властивості предметів: *У мене*

кожух волохатий, то буде мій зять багатий; відношення до часу: Не тішся зимовому теплу, а панському приходу; належність: Мачушине серце – що зимне сонце: воно хоч і світить, та не гріє, і буйним вітром од його віє, а рідної матері серце – як літнє сонце: воно хоч і хмарненьке, а все-таки від нього тепленько; характеристика за дією: Брехлива свекруха невістці не вірить. З названих ознак формуються такі розряди прикметників, як якісні, відносні і присвійні, які широко вживаються в українських прислів'ях і приказках:

– якісні: Працює, як чорний віл; Багач гідкий, зате гладкий; Між людьми все так буває, що сильний слабого утискає; Красне слово – золотий ключ; І від солодких слів буває гірко;

– відносні: Голий, як церковна миша; Голий, як турецький святий; Гордилася свиня, що об панський тин чухалась; Круки на стерво сідають, а пани на людську душу чигають; Суддівська кишеня – що попівський живіт ; Вівсяний хліб, вербові дрова – біда готова;

– присвійні: З Божої волі продав штани, купив солі; Господи помилуй од семи панів, свинячих постолів і вербових дров; Виробив свою силу на дідьчу маму; Качино зоба не нагодуєш, а панської кишені не наповниш; Побили кішку мишині слізки; Милосердя в ньому, як у козів кожусі загітку. Ще і в мишачу нірку навіє снігу; Де й ділась ведмежа натура.

Окремий ряд граматичних одиниць утворюють порядкові прикметники: перший, другий, третій, двадцятий, сотий та інші, які називають ознаку за порядком предметів при лічбі та опосередковано вказують на їх кількість [с. 100], напр.: *Наробився до десятого поту; Багато я маю, аж три клуні хліба: в одній вітер, в другій мак, а третя стоїть так; Він знає дев'ять ремесел, а десяту жеброту; В одній кармані смеркає, а в другім світає.*

Семантику атрибута мають ті займенники, які співвідносяться з прикметниками. В академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1989) сюди відносять присвійні, означальні, вказівні, частину

питально-відносних (який, котрий, чий), неозначених (якийсь, котрийсь, чийсь), заперечних (ніякий, нікотрий, нічий) [7, с.266]. Всі вони знайшли своє відображення в українських прислів'ях і приказках:

- присвійні: *От тобі наші вжитки: ні кожуха, ні свитки; Голод – не свій брат; Не тішся чужою бідою, бо й твоя ходить за тобою;*
- заперечні: *Лихо наше – ячна каша: з'їв би і такої, нема ніякої ; З корита їли та на волі жили – ніякого горя не знали;*
- питально-відносні: *Котрий віл тягне, того ще й б'ють;*
- означальні: *Горе – море, не вип'єш усього; На всяку деревину птиця сідає, та ще й зверху; На віку, як на довгій ниві, всякого трапиться: інший раз шиєш, шиєш – і нічого, а як коли то одразу починають вузли в'язатися; Голодному здається кожен хліб за булку; Правду кожний хвалить, та не кожний її любить; Всякий свого щастя коваль; Сама надія ніколи не гріє;*
- неозначені: *Чиєсь бачить і під лісом, а свого не бачить і під носом;*
- вказівні: *На того вина, кого дома нема; Що нам за теє браться, коли біди бояться; Той біди не бачив, хто сльозами не вмивався.*

Найменш вживаними у позиції атрибута виступають питально-відносні займенникові форми.

Дієприкметник – змінне, похідне від дієслівних часових форм граматичне утворення, вербоїд, якому властиві ознаки дієслова і прикметника [8, с. 141], теж займає значне місце серед засобів вираження атрибута. При цьому пасивні дієприкметники характеризуються значним діапазоном вживання, у той час, як активні дієприкметники на – учий /– ючий використовуються значно рідше, напр.: *Хоч пан ледачий, та комір стоячий; Трудно позиватися в латаній свитині з добрим кожухом; Масний ключик і заіржавлену браму відчинить; Вовк і лічене бере; Грабований кожух не гріє; Побила лиха година, ота чужа нива та позичений серп.*

Некатегоріальне вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках

найширше вживається іменник у трьох відмінках: родовому, орудному і місцевому, серед яких найчастіше вживаними виступають іменникові словоформи в орудному і місцевому відмінках і родовому відмінку з прийменником. Безприйменникові форми родового відмінка тут менш уживані:

родовий без прийменника: *Він знає, почім ківш лиха; Багач би й око вийняв за шматок хліба; Година горя довша, як рік радощів; Посієш кукурудзу впору – матимеш зерна гору; Приготувався: має мішок цибулі, добре визимує;*

родовий з прийменником:

– без: *Степ без кінця, а коня попасти ніде; У ситого пелька без дна. Не вибереш дубинки без кривинки; Нема жита без куколю; Нема бджоли без жала, а троянди без колючок; Зима без снігу, як літо без хліба;*

– для: *До Покрови думай про нашу для корови;*

– до: *Кукурудзу посієш до дощу – матимеш сало до борщу; Заробив води до хліба; Заробив на сіль до оселедця; Руки у царя, що очі у попа;*

– з: *Цибуля – то панна з гір, що має на собі сто шкір;*

орудний відмінок:

– з: *Квітень з водою – жовтень з пивом Квітень з водою – травень з травною; У багатого теля з телям, а в бідного одна корівка, та й та ялова; Навчить буда коржі з салом їсти; Їж хліб з водою, живи правдою святою.*

– за: *За багачем сам чорт з калачем;*

місцевий відмінок:

– в/–у: *Не вір козлу в капусті, а вовкові між вівцями; Все в роботі, як віл у ярмі; Не шутка справнику дати дулю в кишені; Горох у полі те, що дівка в коморі: хто прийде і рипне, той дівку і щипне;*

– на: *Розживемось, як сорока на лозі, а тіль на воді; Слуга на відслужі, як собака на мотузі; Чоловік без волі, що кінь на припоні;*

– при: *Живу, як горох при дорозі: хто йде – не минає, за стрючечок вскубне; Такий сторож з вовка при вівцях, як з кози при капусті.*

У поодиноких випадках значенням атрибута наділений інфінітив: *Живемо без змін: багатіти немає змоги, а голіти далі нікуди; Не штука впасти, але штука встати; Майстер читати, писати і з горшків хватати Це млин тільки чортам муку молоти.*

Категоріальне вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках знаходить свій вияв у формах прикметника, дієприкметника, частини займенникового класу слів. Некатегоріальний вияв атрибута виражається через відмінкові і прийменниково-відмінкові форми іменника. Найрідше атрибут оформлюється у вигляді інфінітива. Це пояснюється відсутністю здатності інфінітива флективно узгоджуватися з іменником.

Дослідження специфіки вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках можна розширити стосовно більш детального аналізу граматичної спеціалізації пристосованих для атрибутивного використання словоформ.

Література:

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник / О.К. Безпояско та ін. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів /В. О. Горпинич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія

/М. В. Леонова. –К.: Вища шк., 1983. – 264 с.

7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.

8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: «Укр. енциклопедія», 2000. – 752 с.: іл.

9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

Специфіка вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках //Динамічні процеси в граматиці і лексичному складі сучасних слов'янських мов. – Рівне, Оломоуц, 2011. – С.82-84. – 0,4 др. а.